

Filmovi u Hrvatskoj kinoteci pri Hrvatskom državnom arhivu (1904.-1940.). Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2003.

Monografija *Filmovi u Hrvatskoj kinoteci pri Hrvatskom državnom arhivu (1904.-1940.)* pod uredništvom Mate Kukuljice izdana je kao šesti svezak *Priloga za povijest hrvatskog filma i kinematografije*. Glavni je sadržaj knjige pregled i opis filmskoga gradiva 1904.–1940. pohranjenoga u Hrvatskoj kinoteci. Kako nam je u predgovoru *Riječ urednika* objašnjeno, ovaj je popis napravljen prema rukopisu pokojnoga dr. Vjekoslava Majcena, *Popis filmskog gradiva (1904-1945)*, pohranjen u Hrvatskoj kinoteci. Pod uredništvom Mate Kukuljice rukopis je doraden, a popis ograničen na razdoblje 1904.–1940., »jer razdoblje od 1941. do 1945. tek treba cjelovito istražiti«. Isto tako, iz popisa su izbačeni naslovi za koje je sam Vjekoslav Majcen bio u dilemi da li ih uvrsti u popis ili ne, budući da je namjera bila objaviti popis sačuvanoga filmskoga gradiva.

U tekstu *Prikupljanje, čuvanje i zaštita nacionalne filmske zbirke (1979-2002)* Kukuljica nam daje informacije o ustroju filmskih arhivskih institucija, uvid u povijesni pregled nastanka ideje o pohrani filmskoga gradiva te ukazuje na prepreke pred kojima su se nalazili djelatnici Hrvatske kinoteke pri prikupljanju, obradi i zaštiti filmskoga gradiva.

Upravo je razdoblje između 1904. i 1940. bilo posebno zahtjevno u provođenju mjera zaštite, budući da je gradivo iz toga razdoblja nastalo prema davno napuštenim, pa i zaboravljenim standardima (nitratna filmska vrpca, formata 9,5 mm i 8 mm). To se gradivo moralo zaštititi presnimavanjem na sigurnosnu 35 mm filmsku vrpcu, izradom zamjenskoga izvornoga filmskoga gradiva (dublneativ) i nove pozitiv kopije.

U poglavlju pod naslovom *Pregled sadašnjeg stanja i ustroja filmskih arhivskih institucija* upoznajemo se s razvojem arhivskih filmskih institucija te njihovim radom na zaštiti, restauraciji i rekonstrukciji filmskoga gradiva. Činjenica da filmska vrpca kao podloga na kojoj je načinjeno filmsko gradivo nije trajan materijal i da stoga postoji opasnost potpunoga uništenja filmskoga zapisa, govori sama za sebe o važnosti ove djelatnosti. O tom dodatno govore i porazni podatci da je očuvano tek 30–40% svjetske filmske baštine na nitratnoj podlozi, odnosno da je uništeno preko 60% filmskoga gradiva iz nijemoga razdoblja kinematografije. U Francuskoj je od 100 000 filmskih naslova sačuvano tek 20%. Interesantno je kako na propadanje filmskoga gradiva utječe i napredak u proizvodnji filmova (prijelaz s nijemoga na zvučni film, umjesto na nitratnu filmsku vrpcu snimanje na filmsku vrpcu s acetatnom podlogom). Prijelaz na nove standarde u proizvodnji filmova doveo je do smanjenja, pa i zanemarivanja skrbi o filmskom gradivu načinjenom po starim standardima.

Svoju ulogu u očuvanju i zaštiti filmskoga gradiva imaju Međunarodno udruženje filmskih arhiva (FIAF) i Europsko udruženje filmskih arhiva (ACE), čija se djelatnost opisuje u zasebnim poglavljima. Međunarodno udruženje filmskih arhiva osnovano je 1938. i do danas je okupilo preko sto članova. Prema Statutu iz 1993. temeljne zadaće FIAF-a su:

- čuvati i zaštititi nacionalne filmske zbirke, kao i filmsko gradivo svjetske filmske baštine
- učiniti sve da se što lakše prikupljaju i zaštićuju sve vrste filmskih dokumenata
- promovirati zbirke filmova, ali i zaštitu istih i to kao umjetničkih djela ili povijesnih dokumenata
- razvijati suradnju među filmskim arhivima i omogućiti dostupnost svih filmova i prateće dokumentacije

- promovirati filmsku djelatnost i poticati povijesna istraživanja u svim aspektima kinematografske djelatnosti.

Europsko udruženje filmskih arhivista osnovano je 1996. Djeluje na sličnim principima kao i FIAF, imajući na umu specifične potrebe i probleme europskih filmskih arhiva. Tako se u Statutu ACE-a kao ključni zadatci navode:

- istraživanje u svim svjetskim arhivima izgubljenih filmova proizvedenih u Europi
- zajedničko nastojanje na katalogizaciji filmskoga naslijeđa snimljenoga u Europi
- promicanje svih oblika istraživanja i zakonodavne razine zaštite i restauracije filmskoga gradiva te aktivno zalaganje za sustavno provođenje mjera zaštite i restauracije na nacionalnoj i europskoj razini
- promicanje usavršavanja filmskih arhivskih djelatnika na području zaštite i restauracije filmskoga gradiva
- promicanje umjetnosti filma i filmske kulture.

U poglavlju *Osnivanje Hrvatske kinoteke* opisan je proces nastanka ove institucije. Kratko su ali jasno prikazani problemi i okolnosti koji su otežavali osnivanje Hrvatske kinoteke, do kojega je došlo 1979., tri godine nakon donošenja Zakona o kinematografiji.

U tekstu pod naslovom *Projekt prikupljanja, zaštite i restauracije nacionalne filmske zbirke (1980-2003)* opisana je ova djelatnost Hrvatske kinoteke. U *Uvodu* se naglašava važnost zaštite nacionalnih filmskih zbirki, uz dodatnu napomenu kako se ne može čekati razvoj novih (digitalnih) tehnologija za zaštitu i restauraciju filmskoga gradiva, jer to znači svojevoljan pristanak na gubitak velikoga dijela filmskoga gradiva, oštećivanje kojega je kontinuiran proces, pa takav mora biti i proces njegove zaštite.

U poglavlju *Stvaranje Nacionalne filmske zbirke* dobivamo informacije o prikupljenom filmskom gradivu u Hrvatskoj kinoteci. Godine 1981. preuzeto je filmsko gradivo na nitratnoj podlozi pohranjeno u Jugoslavenskoj kinoteci u Beogradu, a iste su godine filmsko gradivo započeli preuzimati producenti i distributeri koji su po Zakonu o filmu iz 1976. dužni predati Kinoteci jednu nerablenu kopiju domaćega filma i kopiju stranoga filma nakon isteka prava prikazivanja u kinima. Tako je do sada prikupljeno 26 224 182 m filmskoga gradiva (hrvatskih i stranih dugometražnih igranih filmova te hrvatskoga i stranoga kratkometražnog filma). Uz filmsko gradivo prikupljeno je i popratno gradivo uz film (scenariji, knjige snimanja, plakati, filmske fotografije, press kliping) te muzejska zbirka projekcijske i snimateljske tehnike.

U poglavlju *Godišnji priljev filmskog gradiva* tabelarno je prikazano prikupljeno filmsko gradivo u metrima po godinama od 1980. do 2001. Priljev filmskoga gradiva u Hrvatsku kinoteku znatno je povećan 1990. zbog promjene društvenoga sustava, privatizacije i prestrukturiranja filmskih poduzeća. Zbog neadekvatnih uvjeta pohrane gradiva, velik dio kopija stranoga filma morao je biti uništen jer ga se više nije moglo zaštititi.

U poglavlju *Zaštita i restauracija Nacionalne filmske zbirke na nitratnoj podlozi (1904-1954)* opisano je zaštićivanje filmskoga gradiva na nitratnoj podlozi presnimavanjem na sigurnosnu filmsku vrpcu, pri čemu se izrađuju novi zamjenski izvorni materijali (kombinirani dublpozitiv i dublnegativ) i nove tonske kopije. Velike poteškoće pri kopiranju izazivali su stari formati, razmaci i oblici perforacija, koji su onemogućivali rad s postojećom laboratorijskom opremom, koja se zbog toga morala prilagođivati gotovo do razine inovacija.

U poglavlju *Preventivne mjere zaštite: izrada sigurnosnih kopija dugometražnih igranih i kratkometražnih filmova (1954-1979)* opisana je zaštita filmskoga gradiva nastaloga prije donošenja Zakona o kinematografiji 1976., odnosno osnutka Hrvatske kinoteke 1979. Za filmove iz toga razdoblja (1954.–1979.) nisu postojale sigurnosne kopije, pa su se one morale naknadno izraditi. Ove kopije čuvaju se u posebnim uvjetima, istim kao i zamjensko izvorno filmsko gradivo. Upotrebljavaju se samo u svrhu izrade novoga izvornog filmskoga gradiva, pa se za njih rabi naziv trezor kopije, dok je u svijetu uobičajen naziv sigurnosne ili zaštitne kopije (safety copies, preservation copies). Prema priloženoj tablici iz ovoga dijela Nacionalne filmske zbirke zaštićeno je preko 50% ukupnoga fonda dugometražnoga igranog filma i 80% animiranoga filma.

Kako bi se filmsko gradivo zaštitilo, izrađuje se zamjensko izvorno filmsko gradivo, o čem govori poglavlje *Zaštita i restauracija originalnih negativa izradom zamjenskog izvornog filmskog gradiva (1953-2003)*. Originalni negativ rabi se najviše pet puta i to kako bi se izradile radna kopija, interpozitiv, nulta, korekcijska i prva kopija. Osjetljivost originalnoga filmskoga gradiva znatno je veća od filmske vrpce za izradu kopija. U hrvatskoj kinematografiji sami producenti ne izrađuju zamjensko izvorno filmsko gradivo, uglavnom zbog financijske štednje, pa sav posao na zaštiti filmova pada na Hrvatsku kinoteku. O tom govori daljnji dio teksta, gdje se uz navođenje pojedinih filmskih naslova kao primjera opisuje zaštita i restauracija dugometražnih igranih, kratkometražnih (dokumentarnih) i animiranih filmova. Trajnoj zaštiti podvrgnute su u Hrvatskoj kinoteci pohranjene filmske zbirke poput Svjetskoga festivala animiranoga filma u Zagrebu, studentskih filmova Akademije filmskih umjetnosti itd.

Poglavlje *Inovacijski postupak zaštite i restauracije filmskog gradiva na substandardnim formatima 9,5 mm i 8 mm standard (1927-1970)* opisuje zaštitu filmskoga gradiva na navedenim, već zaboravljenim, standardima. Kako bi filmsko gradivo na ovim formatima bilo dostupno široj javnosti, trebalo ga je presnimati na današnje standardne formate (16 mm i 35 mm). Ovakav način presnimavanja (povećanje – blow up) inovacija je snimatelja Hrvoja Sarića. Na ovaj način trajno je zaštićen veliki broj filmova upravo iz razdoblja koje obrađuje ova knjiga.

Pored dugometražnih igranih, dokumentarnih i animiranih filmova Hrvatska kinoteka sustavno zaštićuje i restaurira pronađene fragmente dokumentarnih zapisa, odnosno filmsko gradivo s karakteristikom dokumentarnih necjelovitih zapisa, a koji su vrlo vrijedni kao rijetko gradivo iz početnoga razdoblja hrvatske kinematografije. U poglavlju *Restauracija arhivskog filmskog gradiva* opisane su restauracije dvaju takvih naslova: *Proslava Sv. Vlaha u Dubrovniku* iz 1930. i *Šibenska luka* iz 1904. Oba su filma restaurirana tako da su uz uobičajene postupke kopirani na filmsku vrpcu u boji kako bi oblikom i kvalitetom bili što sličniji originalu.

U zaključku teksta ukratko je opisan proces zaštite filmskoga gradiva sa svim njegovim fazama (pregled i popravak gradiva, izrada zamjenskoga izvornog gradiva).

U nastavku slijedi glavni dio knjige, a to je popis filmova u Hrvatskoj kinoteci iz 1904.–1940. Popis sadržava 256 filmova, a započinje prvim sačuvanim dokumentarnim zapisom u povijesti hrvatskoga filma, *Šibenska luka* iz 1904. godine. Izrađen je kronološki, a unutar svake godine abecednim redom naslova, a temeljen je na stanju filmskoga gradiva kako je sačuvano u Hrvatskoj kinoteci. Filmografski opis gradiva izveden je primjenom ISBD standarda za neknjižnu građu, prema kojemu su svi podatci o gradivu grupirani u blokove sljedećim redoslijedom:

- a) naslov filma
- b) zemlja, producent i godina proizvodnje
- c) podatci o autorima i izvođačima

- d) vrsta filma
- e) tehnički podatci o filmu
- f) skupina kojoj film pripada
- g) sadržaj filma te napomene o njegovu nastanku, izvoru podataka i sačuvanosti.

Na kraju su svakoga opisa podatci o formatu, dužini i arhivskoj oznaci filmskih vrpca. Posebno su naznačeni način dobivanja i podatci o izvornom filmskom gradivu.

Ova filmografija, uz neka odstupanja, dobrim dijelom daje sliku razvijenosti Hrvatske u naznačenom razdoblju. Naime, osim manjih fragmenata filma *Brišem i sudim* iz 1919., nije sačuvan nijedan nijemi dugometražni igrani film. Filmovi pohranjeni u Hrvatskoj kinoteci najvećim dijelom kratkometražni i nijemi, izvorno su snimljeni na nitratnoj filmskoj vrpici, a radi zaštite prebačeni na sigurnosnu filmsku vrpcu te na U-matic i VHS format. Žanrovski su filmovi raznoliki: najvećim dijelom dokumentarni (reportažni, putopisni, edukativni, obiteljski) te igrani i animirani.

Uz filmove filmskih poduzeća i producenata u značajnom su omjeru zastupljeni i neprofesionalni filmovi amatera i entuzijasta poput Oktavijana Miletića, Maksimilijana Paspé, Victora Rybaka i drugih. Ovi pioniri hrvatskoga filma, osim filmova privatnoga karaktera (kućni obiteljski filmovi i sl.), okušali su se i u snimanju dokumentarnih, kratkih igranih (Miletić) i drugih filmova za koja su dobivali domaća i međunarodna priznanja (npr. Miletić za film *Nocturno*). Baveći se filmom amaterski, iskušavali su nove mogućnosti u snimanju filmova, npr. usporeni pokret (slow motion) i bojanje filmske vrpce rukom kako bi se dobio efekt filma u boji (Maksimilijan Paspá).

U ovoj filmografiji u znatnom su omjeru zastupljeni i filmovi Škole narodnog zdravlja »Andrija Štampar« namijenjeni zdravstvenom prosvjećivanju. Filmsko je gradivo žanrovski raznoliko, čine ga dokumentarni, igrani i animirani filmovi, a i djelatnici Filmskoga odjela Škole pridonijeli su razvoju tadašnje hrvatske kinematografije, npr. Aleksandar Gerasimov izradom tonske filmske kamere 1931. godine.

Gradivo je filmografski obrađeno prema već spomenutom ISBD standardu. Opisi se filmova razlikuju po svom opsegu, od vrlo kratkih s tek ponekom rečenicom do vrlo dugih na nekoliko stranica. Opseg svakoga opisa podređen je duljini odnosno sačuvanosti samoga filma te količini i raznolikosti njegova sadržaja. Također, ovisi i o popratnim izvorima podataka (scenarijima, knjigama snimanja itd.). Inventar je popraćen fotografijama autora, kadrova iz pojedinih filmova te primjercima kinoprojekcijske tehnike kako bi se čitateljima i na taj način dočaralo razdoblje nastanka ovoga filmskoga gradiva.

Ovdje obrađena filmografija izrazito je informativna i time korisna filmolozima, ali svojom kvalitetom može zadovoljiti i onaj dio šire javnosti koju zanima filmska umjetnost i kultura.

Na kraju knjige nalazi se popis literature, kazalo filmova i kazalo osoba.

Mario Fabekovec